БҮТҮН ӨЛКӘЛӘРИН ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛӘШИН!

ТӘБЛИҒАТЧЫ

АЗӘРБАЙЧАН К(б)П МК МӘЧМУӘСИ

1 ЯНВАР 1948

Бакы

Азәрбайчанда һейвандарлығын инкишафы

Фируз МӘЛИКОВ

Һейвандарлыг, Азәрбайчан халг тәсәррүфатынын әсас вә мүһүм саһәләриндән биридир. Өлкәнин тәбии имканлары, яй вә гыш отлагларынын боллуғу, һабелә мал-гара сахламагда әсрләр бою әлдә эдилмиш зәнкин тәчрүбә,—бүтүн бунлар Азәрбайчанда һейвандарлығын инкишаф этдирилмәси үчүн әлверишли шәраит ярадыр.

Азәрбайчанын халг тәсәррүфатында һейвандарлығын әһәмиййәти, бурада совет һакимиййәти гуруландан сонра хүсусилә артмышдыр. Хырда кәндли тәсәррүфатларынын коллектив тәсәррүфатда бирләшмәси сайәсиндә кәнд тәсәррүфатынын башга саһәләри кими һейвандарлығын да симасы көкүндән дәйишмиш вә бу тәсәррүфат сосялист әсаслар үзәриндә инкишаф этмәйә башламышдыр.

Азәрбайчанын әразиси вә онун һейвандарлыг үчүн ятратдығы шәраит олдугча мүхтәлифдир. Бурада дәниз сәтһиндән ашағыда ерләшән кениш дүзләрлә бәрабәр дәниз сәтһиндән 3.500—4.000 метр йүксәкликдә олан дағлыг районлар да вардыр. Әразинин мүхтәлифлийи, бунунла әлагәдар олараг иглим шәраитинин мүхтәлифлийи сайәсиндә Азәрбайчанда чүр-бәчүр мал-гара сахламаг имканы вардыр. Бурада хүсусән гоюнчулуғун инкишафы үчүн чох яхшы шәраит вардыр. Республикада гоюндан башга гара мал, о чүмләдән чамыш вә зебу, ат, эшшәк, донуз, дәвә, гатыр да сахланылыр; эйни заманда гушчулуг вә арычылыг да инкишаф эдир.

Бөйүк Октябр сосялист ингилабынадәк мал-гаранын чох бөйүк һиссәси, мәсәлән тәкчә даварын 40 фаиздән чоху ханларын, бәйләрин вә голчомагларын әлиндә иди. О заман һейвандарлыг тәсәррүфаты ярыкөчәри вәзиййәтдә иди. Майын әввәлләриндә исти дүшәндә вә дүзләрдәки от янмаға башлаянда Азәрбайчанын һейвандарлары өз мал-гарасыны көтүрүб Бөйүк вә Кичик Гафгаз дағларындакы яйлаглара көчүрдүләр. Пайыз дүшәндә мал-гара, әсасән Күр вә Араз чайлары боюнда олан гышлаглара (Муған, Мил, Ширван, Гарабағ, Һачынаур дүзләринә вә саир) гайыдырды. Мал-гараны бир истигамәтдә 200 вә бә'зән һәтта 400 километр мәсафәдә узаг яйлаглара апармаг анчаг варлы кәндлиләрә мүйәссәр олурду. Чар һөкумәти гышлаглардакы вә яйлаглардакы ән яхшы отлаглары варлы тәсәррүфатлара, йолу узаг, пис, өзләри дә батаглыг, дашлыг вә я сусуз олан отлаглары исә таванасыз, йохсул вә орта-баб кәндлиләрә верирди. Икигат зүлм алтында, йә'ни һәм «өз» истисмарчылары, һәм дә мүстәмләкәчиләрин зүлмү алтында олан йохсул тәсәррүфатлар, тәбиидир ки, һейвандарлығы инкишаф этдирә билмирдиләр, вар-йохдан чыхырдылар вә нәтичәдә голчомаглара, бәйләрә вә ханлара чобанлыг вә нахырчылыг этмәйә мәчбур олурдулар.

Кечмишдә Азәрбайҹанда һейвандарлыг үсуллары да чох керидә иди. Мал-гара мәдәни үсулла сахланылмырды. Мал-гара демәк олар ки, бүтүн ил узуну ачыг һавада галырды, ону олса-олса гыш заманы гаранлыг вә рүтубәтли газмаларда сахлайырдылар. Һеч кәс ем мәсәләсинин гейдинә галмырды. Мал-гара әсасән чөлдә отарылырды. Әлавә ем самандан вә гуру отдан ибарәт иди, иш һейванына вә сағмал һейванлара исә бә’зән кәпәк верирдиләр, ата исә арпа вә јулаф верирдиләр. О да анчаг әкинчиликлә мәшғул олан отураг тәсәррүфатларда верилирди. Давара эвдә әлавә ем вермәздиләр, һәтта гыш күнү дә давар чөлдә өзүнә ем ахтарыб тапмалы иди. Белә бир шәраитдә сахланан мал-гара айры-айры илләрдә мүхтәлиф азарлара тутулур вә чох заман емсизликдән мал-гаранын ярыдан чоху гырылырды.

Ингилабадәк Азәрбайҹанда бир нәфәр дә олсун зоотехник йох иди. Бурада һейвандарлар зоотехниканын нә олдуғуну әсла билмирдиләр. Бу сәбәбдән дә мал-гаранын мәһсулдарлығы чох ашағы иди. Ерли мал-гаранын бою балача, вердийи сүдүн вә әтин мигдары да аз иди. Гоюнларын юну аз вә кобут олурду. Атлар балача вә күчсүз иди.

Биринчи империалист мүһарибәси вә вәтәндаш мүһарибәси нәтиҹәсиндә, хүсусән 1918—1920-чи илләрдә, гулдур мүсаватчыларын ағалығы дөврүндә мал-гаранын сайы олдугча азалмышды. Мәсәлән даварын сайы 1913-чү илдә 2.107,7 мин баш икән 1921-чи илдә 1.215 мин баш олмушду. Йә’ни 1913-чү илә нисбәтән 57,6 фаиз азалмышды. Тәкҹә Кәдәбәй вә Шамхор районларында меринос гоюнларынын вә меринос мәләзләринин сайы 60 миндән азалыб 1920-чи илдә 6 мин олмушду. Башга мал-гаранын сайы да эйни дәрәҹәдә азалмышды.

Азәрбайҹанда совет һакимиййәти гуруландан сонра, йә’ни 1920-чи илдән э’тибарән һейвандарлыг йүксәлмәйә башлады вә 1928-чи илдә мүһарибәдән әввәлки сәвиййәни өтүб кечди. Мәсәлән, 1928-чи илдә гоюнларын сайы 1913-чү илә нисбәтән 136,6 фаиз тәшкил эдирди.

Кәнд тәсәррүфатыны сосялизм гайдасына кечирмәк вәзифәләринә уйғун олараг, һейвандарлығы мал-гаранын ичтимаиләшдирилмәси йолилә гурмаг үчүн күтләви сурәтдә малдарлыг фермалары тәшкил олунмаға башланды. Бундан башга, Азәрбайҹанда тахыл, памбыг вә саир совхозлар тәшкил олундуғу кими, һейвандарлыг совхозлары вә атчылыг заводлары да тәшкил олунду.

Азәрбайҹанда совет һакимиййәти илләриндә үмумиййәтлә кәнд тәсәррүфаты вә хүсусән һейвандарлыг шиддәтли синфи мүбаризә шәраитиндә бәрпа этдирилирди. Кәнд тәсәррүфатынын сосялизм гайдасында гурулмасы вә голчомагларын бир синиф олараг ләғв эдилмәси уғрунда мүбаризә совет һакимиййәтинә дүшмән олан голчомагларын вә башга үнсүрләрин шиддәтли мүгавимәтинә сәбәб олду. Бу мүбаризәдә голчомаг тәблиғатынын нәтиҹәси олараг хейли мал-гара кәсилиб тәләф эдилди. Беләликлә 1933-чү илдә республикада мал-гаранын сайы 1928-чи илә нисбәтән 64,7 фаизи тәшкил эдирди. Өлкәмизин дикәр ерләриндә дә һейвандарлығын вәзиййәти яхшы дейилди. Буна көрәдир ки, партиянын XVII гурултайында Сталин йолдаш партиянын вә бүтүн өлкәнин диггәтини, һейвандарлыг мәсәләсинин һәллинә ҹәлб этди. Сталин йолдаш һәмин гурултайда демишди: «Тәсәррүфатын енидән гурулмасы дөврүнү кәнд тәсәррүфатынын һейвандарлыг саһәси хүсуси бир ағырлыгла кечирди... 1934-чү ил бүтүн һейвандарлыг тәсәррүфатында йүксәлишә доғру дөнүш или олмалыдыр вә ола биләр». Беләликлә икинчи бешилликдә һейвандарлыг саһәсиндәки вәзифә, мал-гаранын сайыны вә мәһсулдарлығыны олдугча йүксәлтмәкдән ибарәт иди.

Рәһбәрин көстәришини еринә етирән партия вә һөкумәтимиз һейвандарлыг саһәсиндә гәт’и дөнүшә наил олду вә 1934-чү илдән э’тибарән бүтүн мал-гаранын сайы артмаға башлады. Бу ишдә колхоз вә совхозлар бөйүк рол ойнады. 1935-чи илдә, әкин үчүн план верилдийи кими, һейвандарлығын инкишаф этдирилмәси үчүн дә дөвләт планынын верилмәси, инәксиз колхозчуларын өзүнә инәк алмасы үчүн дөвләт тәрәфиндән ярдым көстәрилмәси, кәнд тәсәррүфат артелинин Сталин Низамнамәси әсасында торпагларын әбәди истифадә үчүн колхозлара верилмәси вә колхозларын дөвләт фондундакы гыш вә яй отлагларындан пулсуз истифадә этмәйә имкан әлдә этмәси һейвандарлығын үмуми йүксәлишинә гүдрәтли тәкан верди.

Бүтүн бу тәдбирләрин нәтиҹәси олараг Азәрбайҹанда да мал-гаранын сайы дурмадан артды. Икинчи бешиллик әрзиндә Азәрбайҹанда айры-айры мал-гара нөв’ләри 39—88 фаиз артмышды. 1938-чи илдә гоюнларын сайы 1934-чү илә нисбәтән 188,7 фаиз, 1913-чү илә нисбәтән исә 130,1 фаиз тәшкил эдирди.

ҮИК(б)П МК-нын 1934-чү ил июн пленумунун тарихи гәрарына әсасән колхоз-әмтәә һейвандарлыг фермаларынын тәшкили дә һейвандарлығын сүр’әтлә йүксәлмәсини тә’мин эдән һәлледиҹи тәдбирләрдән бири олду. 1934-чү илдән э’тибарән колхоз вә әмтәә фермалары вә совхозлар, һейвандарлыг саһәсиндә үстүн ер тутмаға башладылар. Икинчи бешиллик әрзиндә һейвандарлыг-әмтәә фермаларынын сайы беш дәфә артмышды; 1938-чи илин әввәлиндә республикадакы 3.669 колхозда 5.102 һейвандарлыг-әмтәә фермасы вар иди.

ҮИК(б)П МК-нын XVIII гурултайы һейвандарлыг саһәсиндә бүтүн өлкәнин гаршысына гәти вәзифә гойду; бу вәзифә мал-гаранын сайыны вә мәһсулуну артырмагдан, үчүнчү бешилликдә ССРИ-дә һейвандарлыг мәсәләсини тамамилә һәлл этмәкдән ибарәт иди. Бу мәгсәдә чатмаг үчүн колхоз-әмтәә фермаларынын инкишаф этдирилмәси вә мөһкәмләндирилмәси, бунунла да колхозларда һейвандарлығы йүксәлтмәк мәсәләсинә хүсуси диггәт верилмәси нәзәрдә тутулурду. Беләликлә 1939-чу илдә колхозларын һейвандарлыг тәсәррүфатынын сүр’әтлә артдығыны вә мөһкәмләндийини көрүрүк. 1939-чу ил июлун 1-дә Азәрбайҹанда 7.077 һейвандарлыг фермасы вар иди. Һәмин илин биринчи ярысында һейвандарлыг фермалары хейли (32 фаиз) артмышды. Лакин ССРИ ХКС вә ҮИК(б)П МК-нын «Колхозларда ичтимаи һейвандарлығы инкишаф этдирмәк тәдбирләри һаггында» 1939-чу ил 8 июл тарихли гәрарындан сонра фермалар даһа бөйүк сүр’әтлә артмаға башладылар. Һәмин тарихи гәрар э’лан эдиләндән сонра 6 ай әрзиндә Азәрбайҹанда 1.476 һейвандарлыг фермасы ярадылмышды. Артыг 1940-чы ил январын 1-дәк республикадакы бүтүн әкинчилик колхозларында һейвандарлыг фермалары тәшкил олунмушду. Бу заман Азәрбайҹандакы колхозларын һәрәсиндә орта һесабла 2—3 ферма вар иди, инди исә һәрәсиндә 4—5 ферма вардыр. Беләликлә колхозларда мал-гаранын сайы хейли артды. 1941-чи ил январын 1-дә республиканын колхозларында 9.607 һейвандарлыг-әмтәә фермасы вар иди (гушчулуг фермалары бурая дахил дейилдир).

Колхоз фермалары инәксиз колхозчу тәсәррүфатларынын инәк алмасы ишиндә дә аз рол ойнамады. 1935-чи илдән 1939-чу илин сентябр айынадәк колхоз һейвандарлыг-әмтәә фермалары, мал-гарасы олмаян колхозчулара 37.800 инәк вә бузов, һабелә 101.700 гоюн-кечи сатмышдылар. Бунун нәтиҹәсиндә колхозчуларын шәхси мал-гаралары хейли артмыш олду.

Беләликлә, 1933-чү илдә зәрбәчи колхозчуларын I Үмумиттифаг

гурултайында Сталин јолдашын гаршыја гојдуғу вәзифә, бүтүн Совет Иттифагында олдуғу кими, Азәрбајчанда да әсасән мүвәффәгијјәтлә еринә етирилди. Бу, икинчи бешиллијин бөјүк игтисади вә сијаси екунларындан бири иди.

Азәрбајчанда колхоз һејвандарлығынын јүксәлдилмәсиндә һејвандарлыг совхозлары да бөјүк рол ојнамышлар. Һазырда Азәрбајчан ССР Совхозлар Назирлијинин 12 хүсуси һејвандарлыг совхозу вә атчылыг заводу вардыр. Бундан башга һәм Азәрбајчан ССР Совхозлар Назирлијинин, һәм дә Әт вә Сүд Сәнаеи, Ејинти Сәнаеи Назирликләринин, Бакы Совхозлар Трестинин вә башгаларынын памбыг, тахыл, үзүм вә с. совхозларында һејвандарлыг фермалары вардыр.

Совхозлар өз әсас вәзифәләрини еринә етирмәклә бәрабәр, колхоз һејвандарлығынын артмасына вә үмумијјәтлә колхозларын тәшкилаттәсәррүфатча мөһкәмләнмәсинә дә јардым этмишләр. Азәрбајчанын совхозлары колхозлара учуз гијмәтлә чинс мал-гара сатмыш, колхозларын мал-гарасынын артмасына вә кејфијјәтчә јахшылашмасына бөјүк јардым этмишләр.

Азәрбајчанда мал-гаранын сајынын артмасилә бәрабәр, һејванларын чинсини јахшылашдырмаг чәһәтдән дә хејли иш көрүлмүшдүр.

Мал-гаранын чинси ики истигамәтдә јахшылашдырылмышдыр. Бунлардан бири чинсләрин сечилмәси, дикәри исә ерли чинсләрин план үзрә мәләзләшдирилмәсидир. Һансы рајонда һансы чинс һејванларын сахланылмасы планы республиканын тәбии шәраитинә ,һабелә өлкәнин бу вә ја башга һејвандарлыг мәһсулларына олан тәләбинә ујғун олараг гурулмушдур.

Бу планда аз мәһсул верән ерли чинсләрлә, чох мәһсул верән чинс һејванларын мәләзләшдирилмәсинә бөјүк әһәмијјәт верилмишди. Азәрбајчанда үмумијјәтлә мал-гаранын мәләзләшдирилмәси кениш јајылмышдыр. Республикада зәриф јунлу гојунларын сајыны артырмаг мәгсәдилә 1925-чи илдә «Азәрмеринос» ширкәти, һабелә дөвләт чинс меринос гојунчулуғу тәшкил эдилмишдир. О замандан Азәрбајчана меринос вә гаракүл чинсли гојунлар кәтирилмәјә башланылмышдыр. 1927-чи илдә зоотехника мәнтәгәләри тәшкил эдилдикдән сонра чинс гарамал, ат вә донуз да кәтирилмәјә башланылды. Чинс мал-гаранын инкишаф этдирилмәси һаггында ҮИК(б)П МК-нын 1934-чү ил ијун пленумунун гәрарындан сонра Азәрбајчана кәтирилән чинс мал-гаранын сајы хүсусилә артды. Мәсәлән, 1935-чи илдән 1946-чы иләдәк Азәрбајчан колхозларына 200 баш чинс ајғыр, 5.593 баш Исвеч буғасы, 677 баш Исвеч дүјәси, 1.593 баш семментал буғасы, 177 баш семментал дүјәси, 38 баш чинс гырмызы-дүзән буғасы, 26.900 баш зәриф јунлу гоч, 4.568 баш гаракүл гочу, 496 баш Тушин гочу вә 906 баш Ангара кечиси, чәми 41.245 баш чинс мал-гара кәтирилмишдир. Бундан башга, һејвандарлыг совхозларына, һабелә республиканын мүхтәлиф мүәссисәләринин јардымчы тәсәррүфатларына да чинс мал-гара кәтирилмишдир.

Мал-гаранын мәләзләшдирилмәсиндә совет элминин наил олдуғу сүн'и мајалама үсуллары да бөјүк рол ојнамышдыр. Бу үсул 1936-чы илдән башлајараг кениш тәтбиг эдилир. Мәсәлән, 1936-чы илдә 137.000 баш, 1939-чу илдә 440.000 баш, 1941-чи илдә исә 495.770 баш гојун сүн'и үсулла мајаланмышдыр. Бу мәгсәдлә республикада 244 сүн'и мајалама мәнтәгәси тәшкил олунмушдур. Бу үсул гарамал вә атчылыг саһәсиндә дә гисмән тәтбиг олунурду. Һәмин тәдбирләрин нәтичәси олараг, 1945-чи ил октјабрын 1-дә Азәрбајчанда чәми 679.619 баш чинс вә мәләз мал-гара, о чүмләдән 3.975 баш ат, 21.171 баш гарамал, 634.885 баш гојун, 10.621 баш кечи, 8.967 баш донуз әлдә эдилмишди.

Гејд этмәк лазымдыр ки, Азәрбајчанда чинс мал-гаранын сајы артмышса да, бу артым республиканын колхоз вә совхозларындакы мал-гаранын үмуми сајына нисбәтән һәлә чох аз бир мигдары тәшкил эдир. Мәсәлән, 1945-чи ил октјабрын 1-дә чинс гарамалын сајы колхозларда бүтүн мал-гаранын 3,6 фаизини, совхозларда исә 24,8 фаизини тәшкил эдирди.

Гасым Исмајылов, Кәдәбәј, Губатлы, Шаумјан вә Бакы рајонларынын, һабелә МДГВ-нин колхозларында гарамалын мәләзләшдирилмәси хүсусилә мүвәффәгијјәтли олмушдур. Бир сыра рајонларда исә, мәсәлән Загатала, Зәнкилан, Гонахкәнд, Губа, Лачын, Шамхор вә Сәфәрәлиев рајонларында сон илләр анчаг ерли буғалардан истифадә олунараг чинс буғалара әһәмијјәт верилмәдијинә көрә гарамалын мәләзләшдирилмәси иши зәифләмәкдәдир.

Бунунла бәрабәр колхозларда кифајәт гәдәр чинс буға олмадығыны вә бунларын рајонлар вә колхозлар үзрә мүнтәзәм бөлүшдүрүлмәдијини дә гејд этмәк лазымдыр. Һалбуки, 1934—44-чү илләрдә төрәмиш чинс буғалары колхозлар арасында дүзкүн бөлмәклә бүтүн колхозларын мал-гарасыны чинс буға илә тә'мин этмәк оларды.

Азәрбајчанда гојунларын чинсини јахшылашдырмаг саһәсиндә бөјүк мүвәффәгијјәт әлдә эдилмишдир. 1945-чи ил октјабрын 1-дә чинс гојунларын сајы 634.895 баша чатмышды; о чүмләдән: зәриф јунлу гојунларын сајы 480.307 (75,6 фаиз), гаракүл гојунларын сајы 14.695 (2,3 фаиз), Нахчыван МССР-дә балбас гојунларынын сајы 60.036 (9,4 фаиз), Тушин гојунларынын сајы 41.884 (6,6 фаиз), гарадолаг чинсиндән олан гојунларын сајы 33.938 (5,4 фаиз) вә ән јахшы бозах чинсиндән олан гојунларын сајы 4.035 (0,7 фаиз) иди.

Азәрбајчанда јахшы чинс гојунларын етишдирилмәси, республикамызда халчачылығын инкишафы үчүн дә бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Орденли республикамызда он минә гәдәр гадын халчачылыгла мәшғулдур, бунлар һәр ил 50 мин метрдән артыг зәриф, көзәл, гијмәтли халчалар тохујурлар.

Азәрбајчанда мал-гаранын мәләзләшдирилмәсинә вә беләликлә чинсинин јахшылашдырылмасына дөвләт тәдбирләри олдугча бөјүк јардым этмишдир. ҮИК(б)П МК-нын 1934-чү ил ијун гәрарына әсасән Азәрбајчанда 4 дөвләт чинс һејвандарлыг мәнтәгәси: Азәрбајчан дағ мериносу, балбас гојуну, чамышчылыг вә дилибоз ат мәнтәгәләри тәшкил эдилмишдир. Һәмин мәнтәгәләрин олдуғу ерләрдә чинс мал-гара фермалары тәшкил олунмушдур; һәмин фермалар чинсләри јахшылашдырмаг ишилә мәшғул олуб һәр ил республиканын колхозларына чинс мал-гара верирләр. 1940-чы иләдәк республикада дөвләт чинс мал-гара мәнтәгәләри васитәсилә 22 чинс швис мал-гара фермасы, 39 чамышчылыг фермасы, 29 гојунчулуг фермасы, 5 донузчулуг фермасы вә 1946-чы иләдәк 11 дилибоз атчылыг фермасы тәшкил олунмушдур.

Республикада колхоз чинс һејвандарлыг фермаларындан башга, һабелә Кечәлдағ вә Губахәлилли гарамал совхозлары, «28 Апрел» вә Минкәчевир гојунчулуг совхозлары, «28 Апрел» совхозунда Ангара кечиси сахланылан хүсуси ферма, һабелә 71 вә 75 нөмрәли атчылыг заводлары тәшкил олунмушдур.

Рајонларда олан дөвләт чинс һејвандарлыг мәнтәгәләри чинс мал-гара фермаларына хидмәт этмәклә бәрабәр колхозчуларын өз чинс мал-гарасына да хидмәт эдир.

Чинс мал-гара фермаларындакы һејванларын мәһсулу әмтәә фермаларындакы һејванларын мәһсулундан олдугча артыгдыр. Мәсәлән Азәрбајчанда ади чамышлар сағылма дөврүндә 600—800 литр сүд вердији һалда, дөвләт чинс мал-гара китабларында гејд олунмуш 835 чамышдан 298 башы 1.000 литрдән 1.500 литрәдәк, 211 башы 1.501 литрдән 2.000 литрәдәк вә 66 башы 2.001 литрдән 3.000 литрәдәк, галанлары исә биринчи дәфә бала верәнләри 800—1.000 литр сүд вермишдир.

Республикада «Гырмызы Самух» совхозу фермасынын чамышлары ән јахшы чамыш һесаб олунур; бурада 80 башдан артыг чамышын һәрәси илдә 1.000 литрдән артыг сүд верир. Гасым Исмајылов рајонунда «Сосјализм» колхозу фермасынын чамышлары да мәшһурдур. Бурада адлысанлы сағычы, Азәрбајчан ССР Али Советинин депутаты Сајат Искәндәр гызынын бәсләдији 103 чинс чамышын һәрәси һәлә мүһарибәдән әввәл 1.300 литр сүд верирди; «Газ», «Кәпәз» адлы чамышларын һәрәси исә 2.600—2.800 литр сүд верирди. Азәрбајчан элми тәдгигат-тәчрүбә стансијаларында сахланылан чамышларын һәрәси 1945-чи илдә 1.200 литр сүд вермишди.

Кичик Гафгаз чинсиндән олан ерли мал-гара үмумијјәтлә илдә 500—700 литр сүд верир. Швис чинси илә Кичик Гафгаз чинсинин мәләзи исә 1946-чы илдә: Дәстәфур рајонунда Бағыров адына колхозда 1.435 литр, Молотов адына колхозда 1.181 литр, башга бир јүксәк мәһсул бригадасында исә 1.500 литр, Шаумјан рајонунда Ворошилов адына колхозда 1.268 литр, Губахәлилли совхозунда 1.400 литр, хүсуси тәчрүбә бригадасында исә 1.704 литр сүд верирди вә и. а. Азәрбајчан элми-тәдгигат тәчрүбә һејвандарлыг стансијасынын сүрүсүндәки илк доғар мәләзләрин һәрәси 2.025 литр, јашлы инәкләрин һәрәси 1.500—3.200 литр, сүрүнүн ән чох сүд верән «Курка» адлы инәји исә 6.008 литр сүд вермишдир.

Азәрбајчан һејвандарлары даварын чинсләшдирилмәси ишиндә дә бөјүк мүвәффәгијјәтләрә наил олмушлар. Азәрбајчанда етишдирилмиш ени дағ мериносу чинсинин гојунчулугда бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу чинс, меринос гојунуну ерли чод јунлу бозах гојунларилә мәләзләшдирмә нәтичәсиндә әлдә эдилмишдир.

1925-чи илдә Кәдәбәј меринос гојунларынын һәр бири 28—36 килограм, гочлары исә 48 килограм кәлирди вә һәрәси 2,5—3,5 килограм јун верирди. Бу гојунларын чинсләшдирилмәси нәтичәсиндә һазырда меринос гојуну 40—50 килограм, гочу 65—75 килограм кәлир вә гојунлар 4—6,5 килограм, гочлар исә 7—10 килограм јун верир. Јунун узунлуғу 7—10 сантиметрә чатыр.

Республикада һејвандарлығы инкишаф этдирмәк үчүн әсас шәртләрдән бири дә ем мәсәләсидир. Азәрбајчанда һејвандарлыг үчүн тәбии ем мәнбәләри јајлаг вә гышлаглардакы отлаглардан ибарәтдир. Һазырда республикамызда 3.893.767 һектарлыг отлаг, о чүмләдән 1.773.668 һектарлыг гыш отлаглары, 592.190 һектарлыг јај отлаглары вә 1.427.209 һектар кәнд арасы өрүш вардыр. Бундан башга, республикада 156 мин һектар саһәдә тәбии бичәнәкләр, сәпмә от, көкүмејвә вә силос еми биткиләри вардыр. Јај вә гыш отлагларыны јахшылашдырмаг үчүн бир сыра садә тәдбирләр көрүлмүшдүр, мәсәлән отлаглар дашлардан, зәрәрли отлардан, кол-косдан тәмизләнмишдир вә и. а.

Мал-гаранын јајлаглара апарылмасы вә гајтарылмасы ишини тәшкил этмәк үчүн дә бир сыра тәдбирләр көрүлмүшдүр. О чүмләдән гыш отлагларына су бурахмаг, отлагларда мал-гараны суවармаг үчүн гујулар газмаг вә көлләр гајырмаг, көч кедән јоллары сәһманламаг, дүшәркәләр һазырламаг вә с. үчүн тәдбирләр көрүлмүшдүр.

Азәрбајчанда ем биткиләри саһәсини кенишләндирмәк, ем силосламаг, тәбии бичәнәкләрин отуну вахтында бичиб јығмаг саһәсиндә дә чох иш көрүлмүшдүр. Мәсәлән, 1913-чү илдә чәми 3,6 мин һектар ем биткиси экилдији һалда, 1939-чу илдә бу саһә 15,5 дәфә артмышды. Сонралар от әкини саһәси даһа да кенишләнмишдир.

Бүтүн бу тәдбирләр сајәсиндә инди Азәрбајчанда мал-гара отлагларда отламагдан башга, чөлдә отламајан заман ширәли вә гүввәтли емләрлә тә'мин олунмушдур, бу исә һејвандарлығын мәһсулдарлығыны илдән-илә артырыр.

Јухарыда гејд этдијимиз кими, Азәрбајчанда совет һакимијјәти гурулана гәдәр бир нәфәр дә олса зоотехник јох иди. 1913-чү илдә Азәрбајчанда олан чәми 15 гәза бајтар мәнтәгәси әсасән шәһәр саллаһханалары илә мәшғул иди. Совет һакимијјәти гуруландан сонра исә һејвандарлығын инкишафы, зоотехника-бајтарлыг ишинин дә тәшкил олунмасы вәзифәсини гаршыја гојду. Бу мәгсәдлә республикада Берија адына Азәрбајчан Кәнд Тәсәррүфат Институтунун зоотехника вә бајтарлыг факултәләриндә зоотехникләр вә бајтарлар, һабелә рајон зоотехника-бајтарлыг техникумларында һејвандар вә бајтар техникләр, бириллик колхоз мәктәбләриндә вә мүхтәлиф курсларда исә күтләви малдарлыг ишчиләри һазырланмаға башланды. Инди республиканын бүтүн рајонларында, һабелә бөјүк колхозларын чохунда али, орта вә ашағы тәһсилли зоотехникләримиз вардыр.

1930-чу илдә республикада тәшкил олунмуш һејвандарлыг вә бајтарлыг элми-тәдгигат тәчрүбә стансијалары, Берија адына Азәрбајчан Кәнд Тәсәррүфат Институтунун зоотехника, бајтарлыг факултәләринин хүсуси кафедралары һејвандарлыг мәсәләләри әтрафында бир сыра элми ишләр апармышлар. Мәсәлән, ерли мал-гара чинсләринин мәһсулдарлығы, кәнардан кәтирилән чинс мал-гаранын иглимә алышмасы вә бунларын ерли мал-гара илә мәләзләшдирилмәсинин нәтичәләри, ерли чинсләрин јахшылашдырылмасы, мал-гаранын емләнмәси, дөл мәсәләләри, азарларла мүбаризә вә с. бу кими мәсәләләр өјрәнилмишдир.

Вәтән мүһарибәси илләриндә Азәрбајчанын һејвандарлары партија вә һөкумәт тәрәфиндән гаршыја гојулан мәс'ул вәзифәләри лазымынча баша дүшәрәк јорулмадан чалышырдылар. Һејвандарларын бир гисми вәтәни мүдафиә этмәк үчүн чәбһәјә кетмишдисә дә, архада галанлар республикада һејвандарлығын инкишаф этдирилмәси үчүн верилән дөвләт планларыны вахтында вә артыгламасилә еринә етирир, дөвләт гаршысында бүтүн тәәһһүдләрини өдәјирдиләр. Буна көрә дә Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Азәрбајчан һејвандарлары Дөвләт Мүдафиә Комитәсинин кечичи Гырмызы Бајрағыны әлләриндән бурахмадылар, онларын бир чоху ССРИ орден вә медалларилә тәлтиф олунду.

Мал-гаранын сајыны артырмаг чәһәтдән бөјүк мүвәффәгијјәтләримиз вардырса да, онун мәһсулуну јүксәлтмәк чәһәтдән һәлә чох керидәјик.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә кәнд тәсәррүфатыны јүксәлтмәк тәдбирләри һаггында ҮИК(б)П МК феврал пленуму һејвандарлыг ишиндәки нөгсанлары ачыб көстәрди вә ени Сталин бешиллијиндә һејвандарлыг саһәсиндә көрүләчәк ишләр үчүн ајдын вә мүкәммәл бир мәрамнамә верди.

Азәрбајчан К(б)П МК катиби М. Ч. Бағыров јолдаш һәм Бакы партија фәаллары ичласында, һәм дә Азәрбајчан К(б)П МК-нын 1947-чи ил март пленумунда һејвандарлығын вәзијјәтини дәриндән тәһлил эдиб бу саһәдә малик олдуғумуз, лакин һәлә истифадә эдилмәјән имканлары-

мызы көстәрди вә ҮИК(б)П МК феврал пленумунун гәрарындан ирәли кәлән бүтүн вәзифәләрин данышыгсыз еринә етирилмәсини тәләб этди.

Азәрбайчан ССР колхозчулары, колхозчу гадынлары, МТС вә совхоз фәһләләри, гуллугчулары вә мүтәхәссисләри кечән ил Сталин йолдаша көндәрдикләри мәктубда феврал пленуму гәрарыны еринә етирмәк вә һейвандарлығын мәһсулуну чидди сурәтдә артырмаг мәгсәдилә өз үзәрләринә бир сыра тәәһһүдләр көтүрмүшдүләр. Республикамызын нефтчиләри вә памбыгчылары кими сосялизм ярышына киришән һейвандарларымыз да бу мәктубда үзәрләринә көтүрдүкләри тәәһһүдләрин еринә етирилмәси уғрунда вар гүввә илә мүбаризә апармышлар. Мәсәлән һейвандарлығын инкишаф этдирилмәси үчүн верилмиш дөвләт планы 1947-чи ил ноябрын 1-нәдәк белә еринә етирилмишдир: атларын сайыны артырмаг планы 110,9 фаиз, гарамалын сайыны артырмаг планы 101,8 фаиз, даварын сайыны артырмаг планы 100,8 фаиз, донузларын сайыны артырмаг планы 104,6 фаиз өдәнилмишдир. Азәрбайчан һейвандарлары мал-гаранын мәһсулдарлығынын даһа да артырылмасы, доғар һейванлар ичәрисиндә гысырлығын арадан галдырылмасы, чаван һейванларын саламат бәсләниб бөйүдүлмәси, мал-гаранын чинсинин яхшылашдырылмасы, ем мәнбә'ләринин артырылмасы вә үмумиййәтлә һейвандарлығын мәдәниләшдирилмәси уғрунда мүбаризә эдирләр. Колхоз вә совхозларымызда тәшкил олунмуш йүксәк мәһсул фермалары вә бригадаларынын иш нәтичәләри бу чәһәтдән хүсусилә ибрәтлидир. Мәсәлән, 1946-чы ил вә 1947-чи илләрдә республиканын колхоз вә совхозларында 3 миндән артыг йүксәк мәһсул фермасы вә бригадасы тәшкил олунмушдур. Һәмин фермалар вә бригадалар мал-гаранын сайыны вә мәһсулуну артырмаг ишиндә совхоз вә колхозлардакы дикәр ферма вә бригадалара нисбәтән йүксәк тәәһһүдләр көтүрмүшләр. Бунларын иш нәтичәси һаггында бир нечә рәгәм көстәрәк.

Газах районунда 1946-чы илдә тәшкил олунмуш 23 йүксәк мәһсул фермасы вә бригадасында 380 мадяндан 376 дайча алмыш вә бәсләмишләр. Берия адына колхозда ферма мүдири Әсәд Ахундов 23 мадянын 23 баласынын һамысыны, Бағыров адына колхозда ат фермасынын бригадири Шаһвәләд Юсифов 45 мадяндан 44 дайча, Карл Маркс адына колхозун илхычысы Һейдәр Һейдәров 21 мадяндан 21 дайча, Ленин адына колхозун илхычысы Исрафил Мурадов 23 мадяндан 22 дайча алмыш вә бәсләмишдир вә и. а. Енә дә Ленин адына колхозда 1946-чы илдә 80 инәйин һамысы доғулмуш вә бузовларын һамысы яхшы бәсләниб сахланмышдыр. Бригада үзвләри Чавад Нәзәр оғлу илә Бәршад Иляс оғлу 3 бузов мүкафат алмышлар. Колхозун йүксәк мәһсул бригадасы 1946-чы илдә ерли чинс инәкләрин һәрәсиндән 950 килограм сүд сағмышдыр. Һәмин бригаданын үзвләри әлавә әмәк һаггы олараг 8.113 литр, о чүмләдән сағычы Һачыева 1.922 литр, бригадир Мансур Әлиев исә 1.200 литр сүд алмышдыр.

Тавус районунда Низами адына сүд-әмтәә фермасында һәр инәкдән орта һесабла 900 килограм сүд сағылмышдыр. Дәстәфур районунда Молотов адына колхозун сүд-әмтәә фермасында йүксәк мәһсул бригадасынын бригадири Осипян 1946-чы илдә һәр инәкдән орта һесабла 1.542 литр сүд сағмышдыр. Һалбуки, бүтүн колхоздакы дикәр бригадаларда һәр инәкдән анчаг 1.080 литр сүд сағылмышдыр; бу ил һәмин бригада һәр инәкдән 1.700 литр сүд сағмағы өһдәсинә көтүрмүшдүр. Губахәлилли совхозунда һәр инәкдән орта һесабла 1.100 литр сүд сағылдығы һалда бурада тәшкил олунмуш йүксәк мәһсул бригадасы илдә һәр инәкдән орта һесабла 1.734 литр сүд сағмыш, бу ил исә 2.200 литр сүд сағачағыны өһдәсинә көтүрмүшдүр. Гасым Исмайылов районунда «Сосялизм» колхозунда адлы-санлы сағычы Саят Искәндәр гызы илдә һәр чамышдан орта һесабла 1.000 литр сүд сағмағы өһдәсинә алмышдыр. Ханлар районунда Телман адына колхозда йүксәк мәһсул бригадасы 1947-чи илдә бүтүн фермада һәр инәкдән 1.500 литр сүд вермәйи өһдәсинә көтүрмүшдүр. Республикамызын бүтүн районларында тәшкил олунан йүксәк мәһсул фермалары вә бригадаларынын һамысы үзәрләринә бу кими йүксәк тәәһһүдләр көтүрмүшләр.

1947-чи илин екунлары, һәмин ферма вә бригадаларын өз үзәрләринә көтүрдүкләри тәәһһүдләри мүвәффәгиййәтлә еринә етирдикләрини көстәрир. Габагчыл һейвандарлыг районлары олан Тавус, Ағстафа вә Газах районлары мал-гаранын мәһсулуну артырмаг саһәсиндә даһа чидди мүвәффәгиййәт газанмышлар. Бу районлардакы һейвандарларын әлдә этдикләри тәчрүбә республиканын башга районларындакы һейвандарлар үчүн нүмунә ола биләр.

ҮИК(б)П МК феврал пленумунун гәрарилә әлагәдар олараг республикамызын элми-тәдгигат мүәссисәләри дә өз ишләрини ени үсулла гурурлар. Инди республикамызда ени вә йүксәк мәһсуллу ерли мал-гара чинсләри етишдирилмәси мәгсәдилә мараглы ишләр көрүлмәкдәдир. Беләликлә ени Сталин бешиллийинин ахырларында биз йүксәк мәһсул верән гонур рәнкли Азәрбайчан инәйи, чохлу вә яғлы сүд верән Азәрбайчан зебусу, чохлу сүд верән вә мүхтәлиф азарлара кеч тутулан гырмызы рәнкли Азәрбайчан инәкләри әлдә эдәчәйик. Дилибоз мәләзи әсасында яхшы миник атлары чинси һазырланыр; Гарабағ аты чинсинин бәрпа эдилмәси үзәриндә тәдгигат апарылыр. Ярычод юнлу, чох сүд верән вә яғлы гоюн чинсләри, чохлу юн, әт вә сүд верән Ангара кечиси вә и. а. чинс һейванлар етишдирилир. Мал-гаранын сайыны вә мал-гара үчүн ем мәнбәләрини артырмаг вә саир мәсәләләри һәлл этмәк үчүн элми иш апарылыр. Мал-гара хәстәликләринә гаршы мүбаризә әтрафында да кениш тәдбирләр көрүлмәкдәдир. Элми-тәдгигат мүәссисәләримиз, колхозлара вә совхозлара ярдым көстәрир, элм наилиййәтләрини вә габагчылларын тәчрүбәсини онлара чатдырырлар.

Элми ишчиләримиз, бүтүн һейвандар колхозчуларымыз, кәнд тәсәррүфатынын бүтүн ишчиләри әл-әлә верәрәк Азәрбайчанда һейвандарлығын мәһсулуну артырмаг һаггында бешиллик тапшырыгларыны тамамилә вә артыгламасилә еринә етирмәлидирләр.